

Хар бир халкнинг ўз келиб чиқиш ва ривожланиш тарихи бор. Ўзбек халкининг ҳам узок ва воқеликларга бой тарихи мавжуд бўлиб, у халк бўлиб шакллангунга қадар узок ва мураккаб этник жараёнларни бошидан кечирди. Умуман олганда, ҳозирги кунда халкларнинг келиб чиқиши-этногенезига эътибор айниса кучайганки, бу ҳолат миллатлар ичида ўз-ўзини англаш жараёнининг ўсганлиги, ўз тарихи, ўтмишига кизиқишнинг ошганлиги, янги мустикал давлатлар пайдо бўлиши билан ўз ифодасини топади.

Мустикаллик шарофати ила ўтмишимиз, тарихимизга бўлган муносабат тубдан ўзгарди. Тарихимизни, бой ўтмишимизни илмий, холисона тарзда баён қилиш замон талабига айланди. Президентимиз Ислам Каримовнинг 1998 йил июн ойида бир гуруҳ олимлар билан ўтказган учрашувида, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Тарих институти фао-лиятини такомиллаштириш тўғрисидаги» 1998 йил 27 июл қарорида ва Президентимизнинг тарихий ўтмишимизни ўрганиш муаммоларига бағишланган «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» асарида ҳамда сўнги пайтлардаги кўпгина чиқишларида ўзбек халкининг тарихини илмий, ҳаққоний тарзда баён қилиш, тарихий тадқиқотларга кенг кўламда йўл очиб бериш, маданий меросимизни асраб-авайлаш, миллий мафкура гоёларини ривожлантириб тарғиб этиш ва бошқа кўплаб муаммоларни ҳал этиш масалалари кўриб чиқилди.

Президентимиз жумладан шундай деган эди: «Тарихий хотираси бор инсон-иродали инсон. Такрор айтаман, иродали инсондир. Ким бўлишидан қатъий назар, жамиятнинг ҳар бир аъзоси ўз ўтмишини яхши билса, бундай одамларни йўлдан уриш, ҳар хил ақидалар таъсирига тортиш мумкин эмас. Тарих сабоқлари инсонни хушёрликка ўргатади, иродасини мустаҳкамлайди». Дарҳақиқат, жамият тараккиётида тарихнинг ўрни ва роли ниҳоятда қатта бўлиб, бу жараённинг ҳозирги кунда давлатимиз маънавий ҳаётида тутган ўрни бекиёсдир.

Ўзбек халкининг келиб чиқиши тарихи ҳозирги кунда тарихимизда қам ёритилган ва илмий асосда тамомила янги тдан кўриб чиқишга мансуб бўлган масалалардан би-ридир. Президентимиз таъкидлаганидек, «биз халқни номи билан эмас, балки маданияти, маънавияти орқали биламиз, тарихни тағ-томиригача назар ташлаймиз». Дарҳақиқат, уч минг йилликдан зиёд давлатчилик тарихига эга бўлган халқимизнинг илдизлари асрлар қаърига бориб такалади.

Маълумки, «Ўзбекистон қадимги тарихининг жуда қатта даври ёзма манбаларсиз, археология ва антропологияга оид манбаларга таянган ҳолда ўрганилади. Қадимги Шарқ ёзма манбаларидан (Ҳинд, Оссурия ва Эрон) маълумки, мил. авв. II минг йил-ликнинг ўрталари ва охирилари (бронза даври)-Ўрта Осиё, Афғонистон, Ҳиндистон ва Эрон тарихи-хинд-эрон қабилалари ёйилиши билан боғлиқ бўлган. Хинд-эрон қабилалари

дастлаб жуда кенг худудларда — Волга, Урал ва Жанубий Сибир оралигидаги ерларда яшаганлар».

Тадкикотчи Т.Ходжайов фикрига кўра, бронза даврига келиб, Ўрта Осиёнинг жанубий вилоятларида баланд бўйли, боши чўзинчок, юзи тор иркнинг вакиллари таркалган. Шимолий дашт ва чўл худудларида эса, жануб аҳолисидан фарк қилган боши думалок, юзи жуда кенг ва чўзик бўлмаган кабилалар яшаган. Фанда жанубий киёфали одамлар Ўрта Ер денгизи иркининг вакиллари деб аталади. Улар Олд Осиё, Месопотамия, Эрон, Афғонистон, Ўрта Осиё, Хиндистон каби катта географик худудга ёйилганлар. Шимолий киёфали одамлар Жанубий Сибир худудидан то Козогистон, Ўрта Осиёнинг шимоли-шарқий қисмида Урал, Волга бўйи ерларигача таркалган.

А. Сагдуллаев тадқиқотларига кўра, бронза даврига келиб, Ўрта Осиё худудида қадимги жанубий ва шимолий киёфадаги одамлар вакиллари қўшилиш жараёни бошланади ҳамда айнан мана шу даврга келиб, ўлкамизда яшаб ўтган бронза даври кабилалари Ўрта Осиёнинг қадимги халқларига асос солганлар. Тадқиқотлар натижаларига қараганда мил. авв. II минг йилликнинг охири-I минг йилликнинг бошлари Ўрта Осиё худудларида мураккаб этник-маданий жараёнлар бўлиб ўтади. Хусусан, жанубий худудлардаги ҳосилдор вохалар ўтроқ дехқончилик аҳолиси томонидан ўзлаштирила бошланган бўлса, шимолий вилоятларда кўчманчи чорвадор кабилалар таркала бошлайди. Кўчманчи чорвадорлар ва ўтроқ аҳолининг узвий муносабатлари асосида ижтимоий-иқтисодий ва маданий жараёнлар авж олди.

Этногенез жараёни турли халқларнинг аجدодлари тарихидан бошланади. Ўзбек халқи аجدодларининг тарихи жуда катта тарихий даврни ўз ичига олади. Узок тари-хий тараккиёт йўлида аجدодларимиз мураккаб этногенез жараёнларини бошдан кечирганлар. Бу жараёнлар антропологик киёфалар ва бошқа кабилаларнинг аралашиб кетиши, маданий анъаналарнинг қўшилиб янги асосда ривожланиши билан узвий боғлиқ бўлган.

Ўзбекистон Ўрта Осиёнинг қадимдан ўтроқ дехқончилик маданияти ўчоқлари таркиб топган худудда жойлашган. Диёримиз шу боис археологик ва меъморчилик ёд-горлигига бой. Фарғона водийсининг Селунгур горидан топилган қадимги тош даврига оид топилмалар ва Тешиктошдан топилган ўрта палеолит даврига оид одамзод қолдиқлари, бизнинг юртимиз Африка ва Олд Осиё билан бир қаторда инсоният пайдо бўлган худудлар таркибига кирганлиги ҳозирги кунда узил-кесил исботланди. Шунингдек, мезолит даврига (ўрта тош даври) оид Мачай горидан топилган ёдгорлик-лар, неолит (янги тош) даврига оид овчилик ва балиқчилик маданиятини ўзида жам қилган Қалтаминор, жанубдаги илк дехқончилик маданиятига оид бўлган Жойтун, Хисор тоғ маданияти, бронза даврига оид бўлган хилма-хил Замонбобо, Сополлитепа, Саразм, Далварзинтепа, Чуст маданиятлари ўлкамизда қадимги аجدодларимиз хўжалигининг жадаллик билан ривожланганлигини исботлайди.

Ўлкамиз қадимги аҳолиси тош ва бронза давларида қандай ном билан аталганликлари бизга номаълум. Илк бора Ўрта Осиё аҳолиси хусусидаги маълумотлар Шарк ва антик давр юнон-рим манбаларида тилга олинади. Юнон тарихчиларининг маълумотларига қараганда, Евросиёнинг катта худудларида яшовчи кабилалар умумий «скифлар» номи билан аталади. Юнон тарихчиси Геродот, «бу халқлар қадимийликда мисрликлардан қолишмайди», деб юқори баҳо берган эди. Плиний Ўрта Осиё худудларида 20 га яқин кабилалар борлиги хусусида ўз асарида эслаб ўтади. Ёзма манбаларда скифларнинг иккита йирик қабиласи: саклар ва массагетлар хусусида кўпроқ гап боради. Ахмоний

миххат ёзувларида саклар учта қисмга бўлиб кўрсатилади (хаумаварка, тиграхауда, тиай-тара-дарайя). Массажетлар хусусида ҳам турлича фикрлар мавжуд бўлиб, улар кўчманчи чорвадор-харбий қабилалар бўлганлиги таъкидланади.

Илк темир давридан бошлаб (мил. авв. IX-VII асрлар) қадимги дехқончилик воҳаларида яшовчи ўтроқ аҳоли ўзлари жойлашган ҳудуд номлари билан атала бошлаганлар. Булар Сўғдиёнадаги-сўғдийлар, қадимги Хоразмдаги-хоразмийлар, қадимги Бактриядаги-бактрийлар, қадимги Чочдаги-чочликлар, Фарғонадаги-парканаликлар шулар жумласидандир. Бу тарихий номларнинг кўпларини биз илк ёзма манбаларда, хусусан зардуштийлик динининг муқаддас китоби «Авесто»да, Ахмоний ҳукмдорларнинг миххат асарларида учратамиз.

Шунингдек, Қозогистон ҳудудларида яшаган чорвадор қабилалар бронза давридаёқ («Андроново маданияти») туркий тилда сўзлашганлар деган асосли фикрлар ҳам мавжуддир. 1969 йили Олмаота яқинидаги Иссыккўргон маконидан топилган ёзув-мил. авв. IV-III асрларга оид бўлиб, ҳозирги кунда илк туркий тили ёзуви деган фикрлар ҳам бор. Бундан хулоса чиқарадиган бўлсак, демакки, мил. авв. IV-III асрлардаёқ Ўрта Осиёнинг шимолий-шарқида туркий тили аҳоли-қабилалар мавжуд бўлиб, уларнинг хоразм, сўғд, бактрия қабилалари ўша жой аҳолиси ичида ишла-тилган. Еттисувдаги сакларнинг бир қисми ҳам туркий тилда сўзлашган.

Тадқиқотчилар фикрларига таяниб шуни айтиш мумкинки, Ўрта Осиёда қадимданок 2 хил: туркий ва шарқий эроний тилда сўзлашувчи аҳоли мавжуд бўлган. Ўзбек халқининг қадимги аҳолисини ҳудди шу икки бўлак ташкил этган. Мил. авв. II-I асрларда ва эрамининг бошларида эса, узок давом этган этник жараён натижасида ҳозирги замон ўзбек халқига хос бўлган «икки дарё оралиги тип» (Амударё, Сирдарё) даги ирк қишилари Ўрта Осиёнинг катта ҳудудларида яшардилар.

Мил. авв. IV асрларига келиб бу тип қишилари ҳозирги Ўзбекистон ҳудудининг катта қисмида учрай бошладилар. Эрон ахмонийларининг Ўрта Осиёни босиб олишлари, сўнгра македониялик Искандарнинг харбий юришлари маҳаллий аҳоли этногенезига сезиларли таъсир этмади. Мил. авв. I аср ва эрамининг IV асрига қадар Ўрта Осиёга кўчманчи юечжилар, хионийлар, эфталит қабилаларининг кириб келиши даври бўлди. Ҳудди шу давр янги ер эгаллиги муносабатларининг ҳам шаклланиш даври бўлди. Юқоридаги қабилалар туркий тилдаги қабилалар бўлиб, уларнинг кириб келиши туркийлашув жараёнини янада кучайтирди.